

ARXEOLÖGIYA ARCHAEOLOGY

ƏSƏDULLA CƏFƏROV

**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun
"Daş dövrü" şöbəsinin müdiri, tarix elmləri doktoru, professor**

QARABAĞ VƏ ONUN TARİXİNİ SAXTALAŞDIRMAQ CƏHDLƏRİ

Son 60 ildə Azərbaycan Respublikası ərazisində aparılan arxeoloji tədqiqat işləri nəticəsində ibtidai insanların meydana gəlməsi, inkişaf etməsi və formalaşması tarixini tədqiq etmək üçün elmi materiallar və maddi mədəniyyət nümunələri tapılmışdır. Aşkar olunmuş arxeoloji, paleontoloji və paleoantropoloji materiallar əsasında Azərbaycanın uzaq keçmişinin tarixi, insanlığın ilkin inkişaf mərhələləri və ulu sakinlərin maddi mədəniyyət qalıqlarının ayrı-ayrı xüsusiyyətləri öyrənilir.

Son illərdə aparılmış kompleks arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində Azərbaycan ərazisində ibtidai insanların 2,5 milyon il bundan əvvəllərdən yaşamağa başlamaları sübuta yetirilmişdir. Halbuki 1953-cü ilə qədər respublikamızın ərazisində qədim insan düşərgələrinin olmadığı və burada ibtidai insanların yaşamadıqları göstərilirdi. Lakin Azərbaycan arxeoloqlarının apardıqları arxeoloji tədqiqatlar bu fikrin yanlış və əsassız olduğunu göstərdi, respublikamızın ərazisinin ibtidai insanın yarandığı və formalaşdığı ərazilərdən biri olduğu elmi materiallarla sübuta yetirildi. Eyni zamanda, Azərbaycanda qədim sivilizasiyanın özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğu və bunun əsasında ölkəmizdə və Yaxın Şərq ərazisində ən qədim arxeoloji mədəniyyət müəyyən olunmasına şərait yarandı. Bu mədəniyyət Azıx paleolit düşərgəsinin VII-X təbəqələrinin maddi mədəniyyət qalıqları əsasında müəyyən olundu və tarixə Quruçay arxeoloji mədəniyyəti adı altında daxil oldu (şəkil 8).

Hazırda Azərbaycan Respublikası ərazisində aşkar olunmuş Azıx, Tağlar, Qobustan,

Gəmiqaya və digər arxeoloji düşərgələr ən qədim tarixi abidələr hesab olunur.

Azərbaycan ərazisində aparılan kompleks elmi tədqiqatlar nəticəsində respublikamızın ərazisində nəinki ibtidai insanların yaşaması sübut olundu, eyni zamanda bu diyarda ən qədim sakinlərin uzun müddət məskən salıb formalaşması və Azərbaycanın türk dünyasının ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olması elmi faktlarla təsdiq olunmuşdur. Bu baxımdan Qarabağ ərazisində paleolit dövrü üzrə aparılmış kompleks elmi tədqiqat işlərinin mühüm elmi əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycanın Qarabağ ərazisində aparılan arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində paleolit dövrünün ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərinə aid qədim insan düşərgələri aşkar olunmuşdur. Həmin abidələrdə aparılan kompleks elmi tədqiqatlar zamanı respublikamızın ərazisində daş dövrünün ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərini öyrənmək üçün zəngin maddi mədəniyyət nümunələri tapılmışdır.

Aparılan kompleks elmi tədqiqatlar zamanı müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycanın ən qədim sakinlərinin əmək alətlərini hazırlaması və onların sonrakı inkişafı üçün minilliklər lazım olmuşdur. Arxeoloji tədqiqatlar zamanı müəyyən edilmişdir ki, ibtidai insanlar qədim paleolit dövründə əsasən təbii karst mağaralarında, çay vadilərində, qaya sığınacaqlarda və yaşamaq üçün əlverişli olan yerlərdə məskən salıb yaşamışlar.

Azərbaycan Respublikası ərazisində paleolit dövrünə aid aparılan arxeoloji tədqiqat işləri nəticəsində daş dövrünün ayrı-ayrı

inkişaf mərhələlərinə aid zəngin abidələr Qarabağın Quruçay və Köndələnçay vadilərində M.M.Hüseynovun rəhbərliyi altında aparılan arxeoloji kəşfiyyat işləri zamanı çoxtəbəqəli Azıx və Tağlar paleolit düşərgələri qeydə alınmışdır (şəkil 1-3).

Aparılan elmi tədqiqatlar zamanı məlum olmuşdur ki, Qarabağın dağlıq ərazisində ən qədim zamanlardan təbii karst mağaraları əmələ gəlmişdir. Məhz buna görə də ibtidai sakinlər təbii karst mağaraları olan Azıx və Tağlar düşərgələrində məskunlaşmışlar.

Paleolit arxeoloji ekspedisiyasının Qarabağ ərazisində apardığı elmi tədqiqatlar zamanı müəyyən olunmuşdur ki, hələ çox qədim zamanlardan Quruçay və Köndələnçay vadilərində canlı həyatın inkişafı üçün əlverişli təbii coğrafi şərait olmuşdur. Ərazidə aparılan kompleks elmi tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, hələ 2-3 milyon il bundan əvvəllər Quruçay vadisində mülayim iqlim şəraitində yaşayan çoxlu heyvanlar yaşamışdır. Eyni zamanda Quruçay vadisi, Azıx və Tağlar paleolit düşərgələri yerləşən ərazidən ibtidai insanlar əmək alətləri hazırlamaq üçün xammal mənbəyi kimi istifadə etmişlər. Quruçay vadisində və həmçinin Tuğ çökəkliyində kvars, kvarsit, bazalt, felzit, yaşma, çaxmaq və s. daşlar mövcud olmuşdur (şəkil 1).

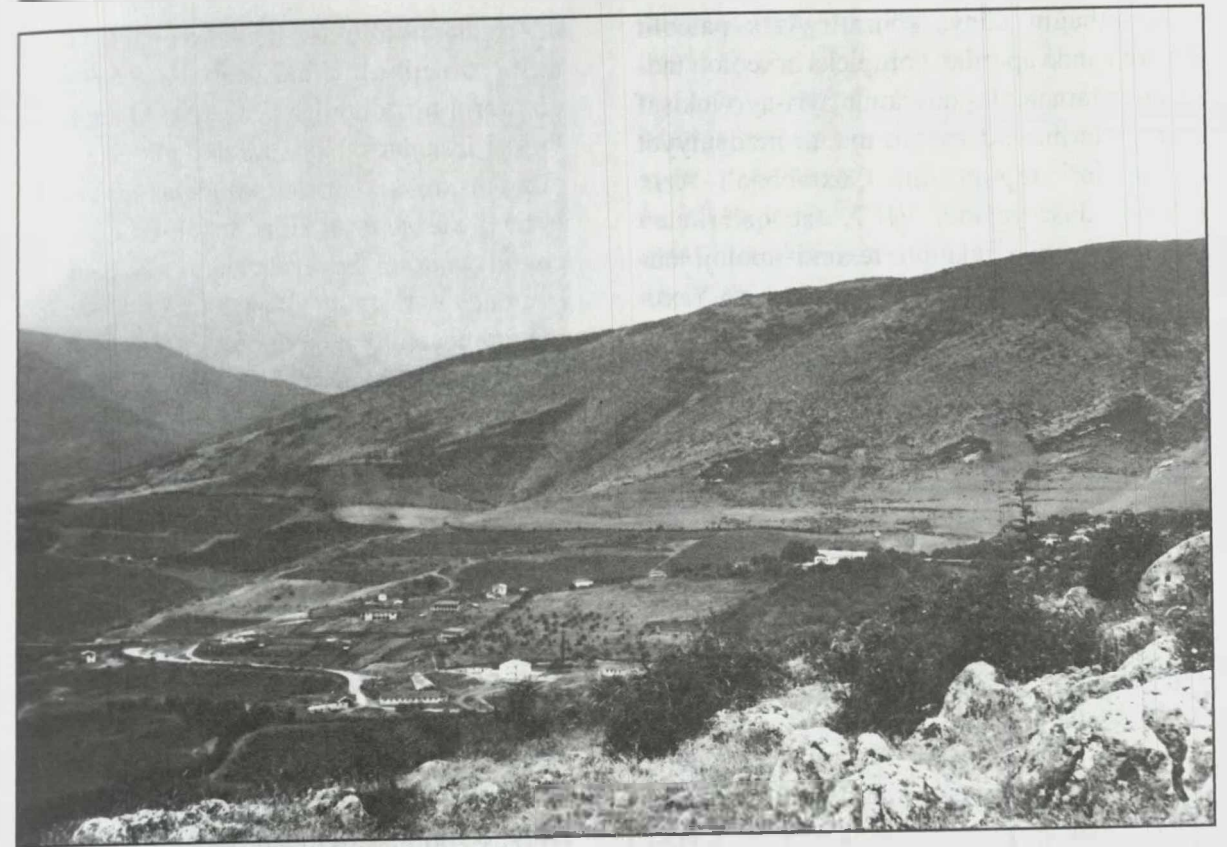
Azıx paleolit düşərgəsinin VII-X təbəqələrində aparılan qazıntılar zamanı 300-dən artıq daş məmulatı və bir neçə ədəd ovlanmış heyvan sümükləri tapılmışdır. Ən aşağı təbəqələrin daş məmulatı içərisində həmçinin kobud əl çapacaqları, kubvari alətlər, kobud qaşovlar, vurma səthi yaxşı saxlanmış qəlpələr də qeydə alınmışdır. Azıx paleolit düşərgəsində təbəqələrin yerləşmə səviyyəsindən asılı olmayaraq VII-X təbəqələrin daş məmulatı eyni texniki üsulla hazırlanmışlar. Bu xüsusiyyətlər əmək alətlərinin ümumi görünüşündə, orplə örtülməsindən asılı olmayaraq saxlanılma dərəcəsində, texniki və tipoloji əlamətlərində özünü göstərir.

Azıx paleolit düşərgəsinin VII-X təbəqələrinin daş məmulatı içərisində 3-4 kq ağırlığında olan kobud çapma alətləri diqqəti daha

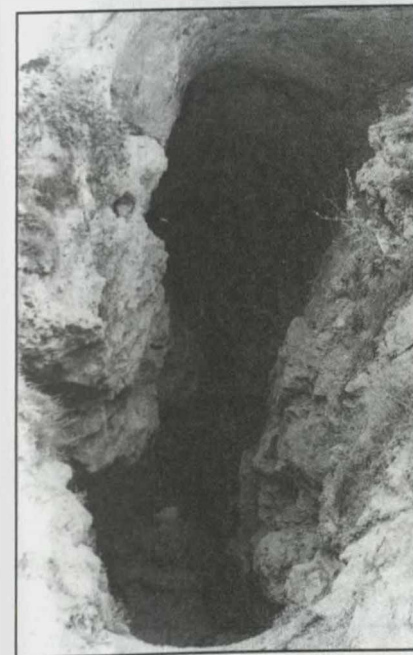
çox cəlb edir. Hələlik ölkəmizin və Qafqazın paleolit düşərgələrindən belə alətlər qeydə alınmamışdır. Təsvir olunan alətləri Azıx tipli kobud çapma alətlər adlandırmaq olar. Azıx paleolit düşərgəsinin VII-X təbəqələrindən aşkar olunmuş arxeoloji tapıntıların mühüm elmi əhəmiyyəti vardır. Aşağı təbəqələrin maddi mədəniyyət qalıqları ibtidai insanların Azıx düşərgəsində ilkin məskunlaşmalarını göstərir. İbtidai insanların həyatında mağaranın yaxınlığından axan Quruçayın mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Qədim Azıx düşərgəsinin sakinləri əmək alətləri hazırlamaq üçün təbii çay daşlarını Quruçaydan toplayıb mağaraya gətirmişlər. Eyni zamanda Azıx düşərgəsinin ulu sakinləri Quruçay dərəsində ovçuluq və yığıcılıqla məşğul olmuşlar. Quruçay vadisində ibtidai insanların yaşaması üçün zəruri olan bütün nemətlər mövcud olmuşdur.

Azıx düşərgəsinin VII-X təbəqələrindən tapılmış daş məmulatının özünəməxsus xüsusiyyətləri olması, digər paleolit abidələrindən belə alətlərin qeydə alınmaması və əmək alətlərinin texniki-tipoloji cəhətləri nəzərə alınb, yeni aşkar olunmuş arxeoloji tapıntılara Quruçay mədəniyyəti adı verilmişdir. Aşağı təbəqələrin daş məmulatının elmi tədqiqi zamanı Quruçay mədəniyyətin bir inkişaf mərhələsi olması müəyyən edilmişdir. Aparılan elmi tədqiqatlar zamanı müəyyən olunmuşdur ki, mədəniyyətin ilkin mərhələsində əmək alətləri olduqca kobud və bəsid hazırlandığı halda, sonrakı inkişaf mərhələlərində isə onların hazırlanma texnikası təkmilləşmiş və yeni-yeni əmək alətləri hazırlanmağa başlanmışdır.

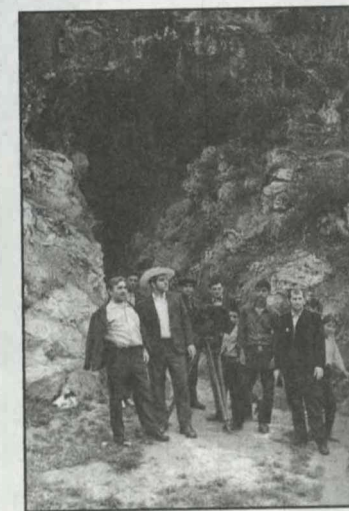
Son 50 ildə Azərbaycanın ən gözəl məskənlərindən biri Qarabağın Quruçay və Köndələnçay vadilərində və digər ərazilərində aparılan kompleks elmi tədqiqatlar zamanı arxeologiyanın ayrı-ayrı inkişaf dövrlərinə aid zəngin arxeoloji, paleontoloji və paleoantropoloji tapıntılar aşkar olunmuş və elmin son nailiyyətləri əsasında tədqiq edilmişdir. Məhz həmin elmi tapıntılar əsasında ibtidai insanın meydana gəlməsi, inkişaf etməsi və formalaşmasının ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərini tədqiq etmək mümkün olmuşdur.

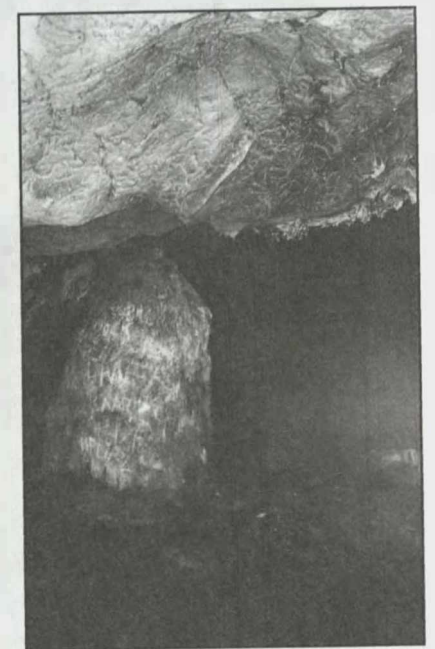
Şəkil 1. Qarabağ Tuğ çökəkliyi

Şəkil 2. Azıx düşərgəsinin giriş yolu

Şəkil 3. Azıx düşərgəsinin ümumi görünüşü. 1975-ci il

Şəkil 4. Azıx düşərgəsi. Stalaqnat dirək

Qarabağın dünya şöhrətli Azıx paleolit düşərgəsində aparılan kompleks arxeoloji tədqiqatlar zamanı daş dövrünün ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərinə aid zəngin maddi mədəniyyət nümunələri tapılmışdır. Çoxtəbəqəli Azıx paleolit düşərgəsinin VII-X təbəqələrindən tapılmış daş məmulatının texniki-tipoloji tədqiqi zamanı bu vaxta qədər Qafqaz və Yaxın Şərqi paleolit abidələrindən qeydə alınmayan əmək alətləri tapılmışdır. Məhz VII-X təbəqələrindən tapılmış əmək alətlərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq yeni tapıntılara quruçay arxeoloji mədəniyyəti adı verilmişdir. Aparılan kompleks elmi araşdırmalar zamanı quruçay arxeoloji mədəniyyətinin 2,5 milyon il bundan əvvəl başlayıb, 800 min il bundan qabaqlar qədim aşel mədəniyyəti ilə əvəz olunması elmi faktlarla sübuta yetirilmişdir.

2001-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda paleolit problemləri üzrə aparılan elmi tədqiqat işləri beynəlxalq xarakter almışdır. Çünki ölkəmizin ərazisində qeydə alınmış paleolit

düşərgələrində çöküntülər- arxeoloji təbəqələr tarixi ardıcılıqla əmələ gəlmiş və arxeoloji dövrlərin biri digərini əvəz edir. Məhz bu da ibtidai insanların həyat tərzini, alət hazırlama texnikasını, alətlərin tipologiyasını, onların inkişaf xüsusiyyətlərini, daş dövrünün təbii coğrafi şəraitini, heyvanat aləmini və həmçinin ovçuluq təsərrüfatını tədqiq etmək üçün zəngin maddi mədəniyyət qalıqlarına malik olduqları üçün qeyd olunan problemlərin tədqiq edilməsinə zəmin yaratmışdır.

Məhz yuxarıda qeyd etdiklərimizə əsasən Azərbaycanın, Qafqaz və Avropa ölkələri ərazisində qeydə alınmış paleolit düşərgələrinin arxeoloji, paleontoloji və paleoantropoloji tapıntıları arxeologiyanın son nailiyyətləri əsasında tədqiq etmək məqsədilə 2001-ci il iyulun 3-5-də Fransanın Totavel şəhərində keçirilən beynəlxalq elmi konfransda Azərbaycan, Fransa, İtaliya, İspaniya, Rusiya, Gürcüstan və Hollandiya alimlərinin birgə hazırladıqları İNTAS-2000 adlı elmi proqram qəbul olunmuşdur.

Şəkil 7. Əsədulla Cəfərov Avropa alimləri ilə birlikdə azıxantropun çənəsini tədqiq edirlər. Bakı, Tarix muzeyi 2002-ci il

Beynəlxalq İNTAS-2000 proqramına uyğun olaraq son 50 ildə Azərbaycan, Fransa, İtaliya, İspaniya, Rusiya və Gürcüstan ərazilərində olan paleolit düşərgələrindən tapılmış maddi mədəniyyət qalıqları arxeologiya elminin müasir nailiyyətləri əsasında tədqiq olunmuş, paleolit dövründə yaşamış ibtidai insanların hazırladıqları əmək alətlərinin texniki-tipoloji xüsusiyyətləri, düşərgələrin xarakteri, stratifikasiyası tədqiq olunmuş və neandertal tipli insanların inkişaf edib homo sapiens – yəni kamil insanlara çevrilməsinin elmi xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Eyni zamanda paleolit dövrü insanların həyat təzi, mənəvi aləmi və ovçuluq təsərrüfatının əsas cəhətləri tədqiq olunmuşdur. Eyni zamanda Azərbaycan, Avropa və Qafqaz ərazilərində yaşamış neandertal tipli insanların oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən olunmuş, Azərbaycanda yaşamış ibtidai insanların Avropada məskunlaşan ibtidai insanlar ilə əlaqələri və miqrasiya prosesləri tədqiq edilmişdir.

Beynəlxalq İNTAS-2000 proqramında Qarabağın dünya şöhrətli Azıx və Tağlar paleolit düşərgələrinin arxeoloji, paleontoloji və paleoantropoloji materialların tədqiq olunmasına xüsusi əhəmiyyət verilmişdir.

Beynəlxalq İNTAS-2000 proqramına uyğun olaraq Fransa, İtaliya, İspaniya, Rusiya, Gürcüstan və Hollandiya alimləri Ə.Q.Cəfərovun dəvəti əsasında 2002-ci il sentyabrın 7-dən oktyabrın 1-dək Bakıya gələrək Qarabağın

Azıx və Tağlar paleolit düşərgələrinin maddi mədəniyyət qalıqları ilə tanış olmuşlar (şəkil 7).

Avropa alimlərindən Anri-dö Lümley, Mariya Antuanetta dö Lümley, D.Lordkipanidze, M.Nearadze, A.Vekua, V.Droniçev, L.Qolovanova, Ciakobini, Karbonelli və başqaları Azərbaycanda daş dövrü üzrə aparılan elmi tədqiqat işlərinə yüksək qiymət vermiş və respublikamızın paleolit abidələrindən tapılmış maddi mədəniyyət qalıqlarının ibtidai icma tarixinin ayır-ayrı inkişaf mərhələlərini tədqiq etməkdə mühüm elmi əhəmiyyətə malik olduğunu yekdilliklə qeyd etmişlər.

Aparılan elmi tədqiqatlar zamanı paleolit problemlərinə aid mühüm elmi yeniliklər əldə olunmuşdur.

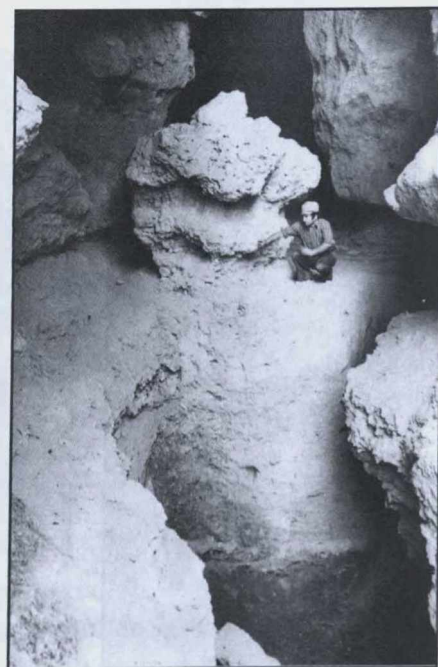
Ə.Q.Cəfərovun 2001-2005-ci illərdə Avropa alimləri ilə birlikdə apardığı elmi tədqiqatlar çoxtəbəqəli Azıx paleolit düşərgəsində ibtidai insanların məskunlaşmağa başlamalarının tarixi 2,5 milyon ilə bərabər olması müəyyən olunmuşdur. Eyni zamanda Azıx paleolit düşərgəsinin VII-X təbəqələrinin arxeoloji tapıntıları əsasında qeydə alınmış Quruçay arxeoloji mədəniyyətinin Qafqaz və Yaxın Şərqdə ən qədim arxeoloji mədəniyyət olması müəyyən edilmişdir.

Aparılan beynəlxalq arxeoloji tədqiqatlar zamanı Tağlar paleolit düşərgəsindən tapılmış arxeoloji və paleontoloji materiallar mustye mədəniyyətinə aid ən qədim tapıntılar olması və neandertal tipli insanların inkişaf edib homo sapiens tipli kamil insanlara çevrilməsi elmi faktlarla sübuta yetirilmişdir. Eyni zamanda Azərbaycan ərazisində mustye mədəniyyətinin 120 il bundan əvvəl başlanması müəyyən edilmişdir.

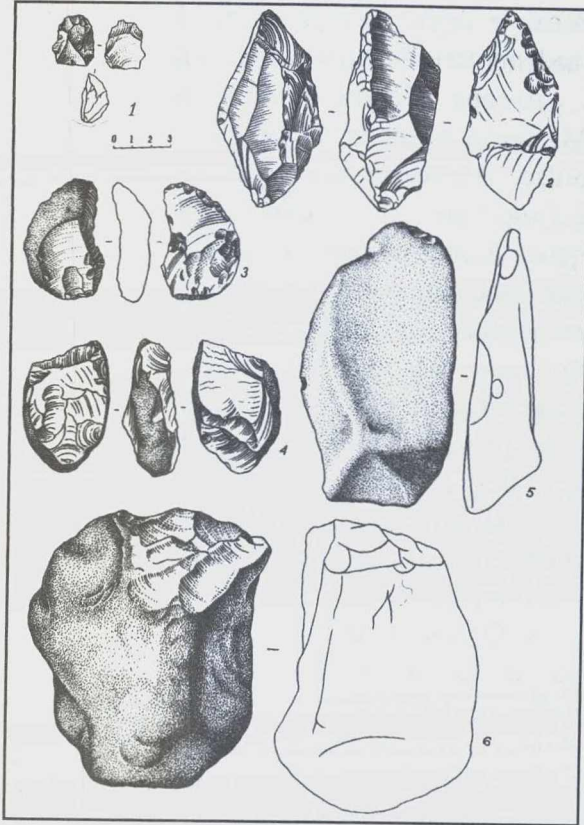
Çoxtəbəqəli Tağlar paleolit düşərgəsi özünün maddi mədəniyyət qalıqlarına, stratifikasiyasına və yaşayışın uzunmüddətli olmasına görə Qafqaz və Yaxın Şərq abidələri içərisində mühüm yer tutur. Tağlar düşərgəsindən tapılmış maddi mədəniyyət qalıqları əsasında düşərgə sakinlərinin əmək alətləri hazırlama texnikasını, tipologiyasını və yeni-yeni əmək alətlərinin meydana gəlmə xüsusiyyətlərini tədqiq etmək olar.

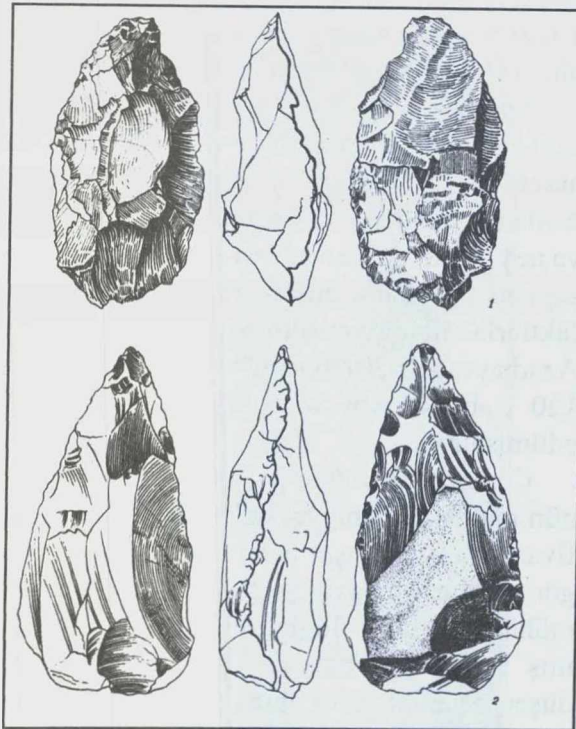
Şəkil 5. Azıx düşərgəsi. Çöküntünün stratifikasiyası

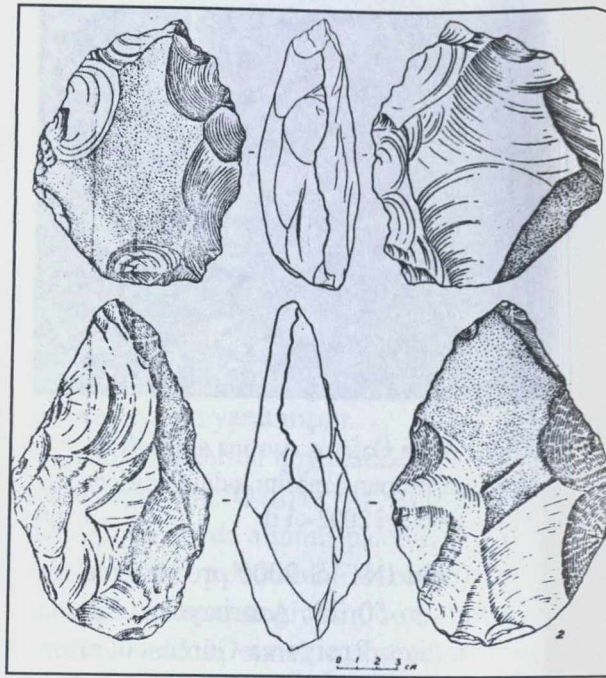
Şəkil 6. Azıx paleolit düşərgəsi aşağı təbəqələrin ümumi görünüşü (VI-X təbəqələr)

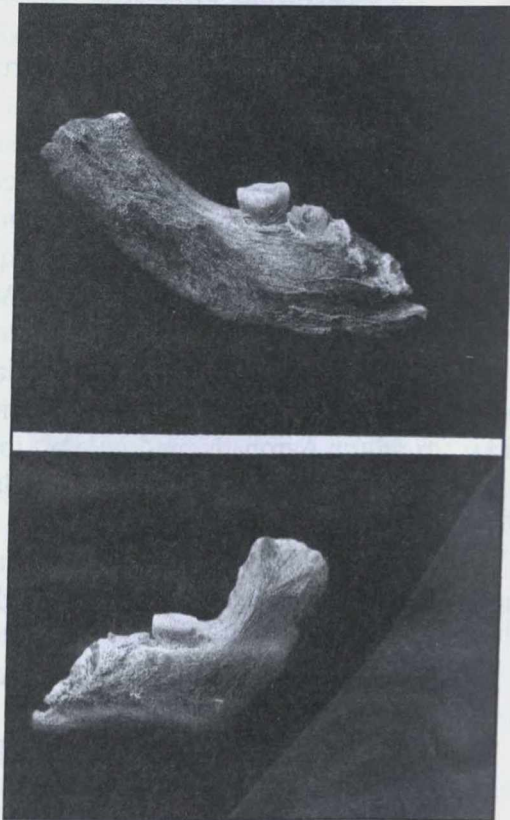
Şəkil 8. Azıx düşərgəsi. Əmək alətləri. Quruçay mədəniyyəti. X təbəqə.

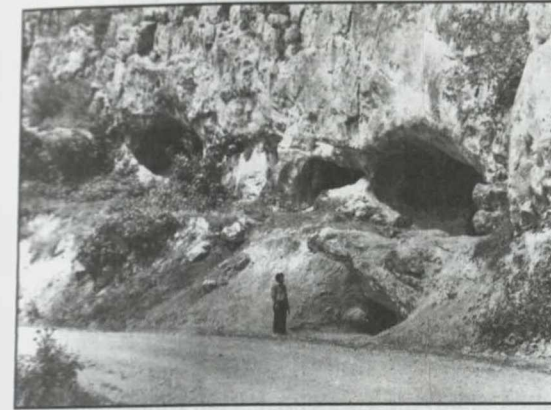
Şəkil 10. Azıx düşərgəsi. Əl çapacaqları. Orta aşel mədəniyyəti. V təbəqə

Şəkil 9. Azıx düşərgəsi. Əl çapacaqları. Qədim aşel mədəniyyəti. VI təbəqə

Şəkil 11. Azıxantropun alt çənəsi.

Şəkil 12. Qarabağ. Tağlar paleolit düşərgəsinin ümumi görünüşü

Çoxtəbəqəli Tağlar mustye düşərgəsində arxeoloji qazıntı işləri 2 mərhələdə aparılmışdır. Birinci mərhələ arxeoloji qazıntı işləri 1963-1967 və 1973-cü illərdə, ikinci mərhələ arxeoloji qazıntı işləri isə 1977-1982, 1984-1986-cı illərdə aparılmışdır. Düşərgədə birinci mərhələdə aparılan arxeoloji qazıntı işləri M.Hüseynov, 1973-cü ildə M.Hüseynov, Ə.Cəfərov, ikinci mərhələ arxeoloji qazıntı işləri isə Ə.Cəfərov tərəfindən 1977-1982, 1984 və 1986-cı illərdə aparılmışdır. Tağlarda aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində mağaranın 72 m² sahəsi qazılıb tədqiq olunmuşdur (şəkil 12-13).

Tağlar düşərgəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı bir milyondan artıq sümük məmulatı aşkar olunmuşdur.

Çoxtəbəqəli Tağlar düşərgəsində aparılan qazıntılar zamanı 7 mindən artıq daş məmulatı tapılmışdır. Düşərgədə müəyyən edilmiş əmək alətləri içərisində əsas yeri levallua itiuculları, Mustye itiuculları, limas tipli alətlər, sadə bir ağızlı qaşovlar, konvergent qaşovlar təşkil edir.

Tağlar düşərgəsinin daş məmulatı içərisində yeni daş alətlər müəyyən olunmuşdur və həmin alətlərə Tağlar tipli əmək alətləri adı verilmişdir. Tağlar tipli əmək alətlərinin bir neçə işlək ağızları vardır. Maraqlıdır ki, Azıx paleolit düşərgəsinin III təbəqəsinin daş məmulatı içərisində də bir neçə ədəd Tağlar tipli əmək alətləri qeydə alınmışdır.

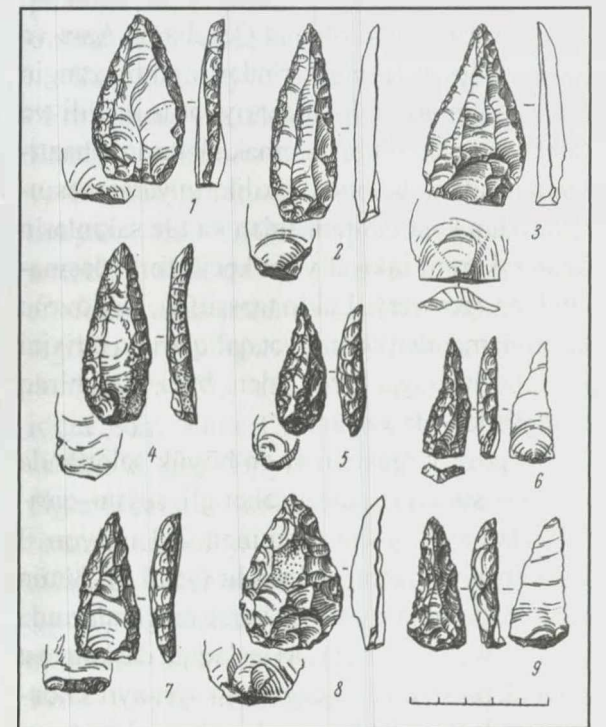
Tağlar düşərgəsində aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı çoxlu ocaq layları aşkar

olunmuşdur. Eyni zamanda sümük məmulatlarının əksəriyyəti ocaqda yandırılmışdır.

Yaxın Şərq və Qafqaz ərazisində Tağlar paleolit düşərgəsi yeganə abidədir ki, burada əmək alətlərinin uzunmüddətli inkişafını və yeni-yeni əmək alətlərinin meydana gəlmə xüsusiyyətlərini tədqiq etmək olur. Eyni zamanda Tağlar düşərgəsində aparılan tədqiqatlar respublikamızın ərazisində mustye mədəniyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğunu göstərir və bu dövrdə Tağlar arxeoloji mədəniyyətinin mövcud olmasını təsdiq edir.

Əgər Azıx paleolit düşərgəsində aparılan elmi tədqiqat işləri Azərbaycan ərazisində ibtidai insanların uzun müddət yaşadıklarını göstərirdisə, Tağlar mustye düşərgəsindəki arxeoloji tədqiqatlar neandertal tipli insanların inkişaf edib müasir insanların ulu əcdadlarının bu ərazidə meydana çıxmasını sübuta yetirir.

Tağlar paleolit düşərgəsində aparılan kompleks arxeoloji tədqiqatlar respublikamızın ərazisində mustye mədəniyyətinin özünəməxsus cəhətləri olduğunu göstərməklə yanaşı bu

Şəkil 13. Tağlar düşərgəsi. Mustye mədəniyyəti. İtiucullar. IV (a) təbəqə

düşərgədə üst paleolit dövrünün ilkin inkişafını Azərbaycan ərazisində Tağlar düşərgəsinin ikinci təbəqəsindən başladığını söyləməyə imkan vermişdir. Eyni zamanda, ikinci təbəqənin daş məmulatı əsasında mustye dövründən üst paleolit mədəniyyətinə keçidin xüsusiyyətlərini tədqiq edilir.

Qarabağ ərazisində aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı qeydə alınmış Quruçay, aşel, mustye və üst paleolitə aid arxeoloji, paleontoloji və paleoantropoloji materialların ibtidai insanların meydana gəlməsi, formalaşması və inkişaf etməsi problemlərinin tədqiq olunmasında müstəsna elmi əhəmiyyəti vardır (şəkil 8-10). Həmin arxeoloji tapıntılar əsasında daş dövrünün ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərini tədqiq etmək mümkün olmuşdur. Aparılmış kompleks elmi tədqiqatlar zamanı Azərbaycanın Qarabağ ərazisinin ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olduğu elmi faktlarla sübuta yetirilmişdir. Qarabağın çox təbəqələri Azıx və Tağlar paleolit düşərgələri özünün stratiqrafiyası, arxeoloji, paleontoloji, paleoantropoloji tapıntılarına görə dünyanın ən zəngin qədim insan düşərgələri hesab olunurlar.

Yuxarıda qeyd olunan Qarabağın Azıx və Tağlar paleolit düşərgələrindən tapılmış zəngin arxeoloji materiallar bəşəriyyətin maddi və mənəvi sərvəti olub, ilk əmək alətlərinin hazırlanmasından, ilk ibtidai tikililərin yaranmasından, odun kəşf edilməsindən və ulu sakinlərin uzun təkamül inkişaf yolu keçib formalaşmasından xəbər verir. Lakin təəssüf ki, bu dövrün tarixini, maddi mədəniyyət qalıqlarının tarixini saxtalaşdırmağa cəhd edən bəzi üzdənirəq “müəlliflər” də vardır.

Azıx düşərgəsinin II ən böyük salonunda nəhəng stalaqnat dirək əhəngli suyun qarışığından təbii yolla təxminən 2-3 milyon il bundan əvvəl əmələ gəlmişdir (şəkil 4). Bütün təbii yolla əmələ gəlmiş karst mağaralarında belə dirəklərə və ayrı-ayrı stalaqnat daşlara rast gəlmək olur. Azıx düşərgəsinin ayrı-ayrı salonlarında belə dirəklər çoxdur. Arxeologiya və geologiyaya dair ədəbiyyatlarda mağaraların əmələ gəlmə xüsusiyyətləri şərh olunur və

orada stalaqnat dirəklərin formalaşmasının təbii yolları ətraflı izah olunur. Lakin bəzi “alimlər”, Azıx qədim insan düşərgəsində təbii yolla əmələ gələn stalaqnat dirəyin yanlış olaraq qadın heykəli olduğunu qeyd edirlər. Şaqen Mıkırtıçyan özünün “Dağlıq Qarabağın tarixi və memarlıq abidələri” adlı əsərində qeyd edir ki, guya Azıx mağarasında aşel dövrünə aid erməni qadınının heykəli var və onun həтта paltarı da müasir erməni qadınının paltarına bənzəyir (Yerevan, 1988). Bu heç bir elmi əsası olmayan cəfəngiyat fikir olmaqla bərabər tarixin əsassız olaraq saxtalaşdırılmasıdır. Belə bir fikir söyləməklə Şaqen Mıkırtıçyan erməni xalqının tarixini aşel dövründə axtarmağa can atır (700-450 min il bundan əvvəl). Lakin, həqiqətdə Azıx qədim insan düşərgəsində qadına bənzər heykəl yoxdur və bu dirək təbii yolla əmələ gəlmiş stalaqnat dirəkdən ibarətdir. İkinci isə aşel dövründə heç bir yerdə müasir insanın əcdadı yaşamamışdır. Bu dövrdə ancaq pitikantrop, sinantrop tipli ibtidai adamlar yaşamış, heç bir xalq və millət həmin dövrdə olmamışdır.

Maraqlıdır ki, yazıçı Sero Xanzadyan tarixi saxtalaşdırmaqda daha da irəli getmişdir. O.Ş. Mıkırtıçyanın kitabına rəy yazmışdır (“Avanqard” jurnalı, Yerevan, 1988, №5). Həmin rəyi S.Xanzadyan ikinci dəfə 1989-cu ilin aprelində Ermənistanda çıxan “Kommunist” qəzetində çap etdirmişdir. Rəydə deyilir ki, guya Azərbaycan alimlərinin Azıx mağarasında apardıqları tədqiqatlar göstərmişdir ki, düşərgənin II salonunda olan həqiqətən aşel dövründə yaşamış erməni qadınının geyiminə yaxındır. Lakin, Azərbaycan alimlərinin düşərgədə apardıqları arxeoloji tədqiqat işləri nəticəsində yazılmış əsərlərdə belə cəfəngiyat olmamışdır. Əgər onlar Azərbaycan alimlərinin əsərləri ilə tanış olsaydılar, bəlkə də belə yanlış və əsassız fikir söyləməzdilər. Çünki, Azərbaycan alimlərinin əsərlərində Azıx qədim insan düşərgəsinin maddi mədəniyyət qalıqlarının və o cümlədən mağaranın ikinci salonunda təbii yolla əmələ gələn stalaqnat dirəklər haqqında da məlumatlar vardır. Belə təbii dirəklər əhəngli suyun qarışığından əmələ gələrək, bütün

karst mağaralarında qeydə alınır. Bu cür elmi əsası olmayan yanlış məlumatları yazanlar dağların, qayaların, stalaqtit, stalaqmit və stalaqnat dirəklərin əmələgəlmə xüsusiyyətlərini ya bilmir və ya da bilərəkdən süni yolla tarixi saxtalaşdırmağa çalışırlar. Bu isə geniş xalq kütləsində əsl tarixi və təbii proseslərin qanunauyğun şəkildə formalaşma xüsusiyyətləri haqqında yanlış, elmi əsası olmayan fikirlərin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Bu yolla tarixi saxtalaşdırmağa çalışanlar əvvəl-axır gülünc vəziyyətə düşmüş olurlar.

2003-cü ilin avqustunda ermənilərin www.arminfo.am/newsru, www.artsathtaet.com internet saytlarının bir neçəsində “Dağlıq Qarabağın Azıx mağarasında qazıntılar davam edir” sərlövhəli məlumatı verilmişdir. Həmin məlumat tamamilə saxta, cəfəng və elmdən uzaq fikirlərdən ibarətdir. Orada bildirilir ki, guya Azıx mağarasında paleontoloqlar qazıntı aparmışlar. Halbuki, arxeoloji düşərgələrdə yalnız arxeoloqlar qazıntı işləri aparır, paleontoloqlar isə yalnız qazıntı zamanı tapılmış heyvan sümüklərini tədqiq edirlər. Məlumatda 1968-ci ildə Məmmədəli Hüseynovun Azıx mağarasında tapdığı çənə sümüyünün yaşının 50-100 min il olduğu bildirilir. Bu da cəfəngiyatdır. Çünki, Azərbaycan alimləri onun 350-400 min il əvvəllərə aid olduğunu elmi əsaslarla sübuta yetirmiş və bu tarix beynəlxalq elmi konfranslarda öz təsdiqini çoxdan tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin 2003-cü il 29 sentyabr tarixli Bəyanatına baxmayaraq 2002-2009-cu illərdə Azıx paleolit düşərgəsində Ermənistan hökumətinin dəstəyi ilə qanunsuz qazıntı işləri aparılmışdır və onun nəticələri 2009-cu ildə “İnsan təkamülü” jurnalında çap olunmuşdur (journal homepagi. www.elsevier.com/locate) jhevol. 2016-cı ildə “Azıx mağarası və Qafqaz dəhlizi” adlı məqalələr məcmuəsi çap olunmuşdur.

Bütün dünya alimlərinə məlumdur ki, Azıx paleolit düşərgəsində Azərbaycan alimlərinin rəhbərliyi altında kompleks arxeoloji tədqiqat

işləri aparılmış və onların nəticələri dünyanın görkəmli alimləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir (Hüseynov, 1985, Boriskovski, 1979, Lübin, 1998, Lümley, 1998, Cəfərov, 2004, 2008).

Azərbaycan alimlərinin Azıx paleolit düşərgəsində apardıqları uzunmüddətli arxeoloji qazıntılar nəticəsində oradakı mədəni təbəqələrin 80%-i tədqiq olunmuşdur. Ona görə də hazırda orada nəinki qazıntı, eyni zamanda kəşfiyyat işləri aparmaq bəşəriyyətə qarşı ən böyük cinayət kimi qiymətləndirilməlidir. Bəlkə 100 ildən sonra yeni elmi tədqiqat metodu meydana çıxa bilər, onda Azıx düşərgəsinin çöküntülərindən nümunə götürüb istifadə oluna bilər. Ona görə də hazırda orada qazıntı işləri aparmaq bəşər sivilizasiyasına qarşı ən böyük təxribat hesab olunmalıdır. İkincisi isə, Azıxda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış 100 minlərlə maddi mədəniyyət qalıqları Bakıda saxlanılır və istənilən alim onlarla tanış ola bilər.

Erməni mafiyasına xidmət edənlər bu gün də nəinki Qarabağın, eyni zamanda Azıx paleolit düşərgəsinin də tarixini saxtalaşdırmaqda davam edirlər.

Zara Çıvorkyan 2006-cı il 18 aprel tarixli “Ermənistan yenilikləri” adlı jurnalda yazır ki, Ermənistan Elmlər Akademiyası Arxeologiya və Etnoqrafiya institutunun arxeoloji ekspedisiyası 3 ildir ki, Qarabağın Arsax ərazisində arxeoloji tədqiqat işləri aparır. O, aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı Qarabağın Şuşa, Ağdərə və digər ərazilərindən “erməni mədəniyyəti”nə aid abidələrin tapıldığını iddia edir. Zara Çıvorkyan eyni zamanda bildirir ki, guya Böyük Britaniya, İspaniya və digər ölkələrin “mütəxəssislər”i Azıx mağarasında arxeoloji qazıntılar zamanı yaşı 40 min ilə bərabər olan qədim insan çənəsi tapmışlar. Tamamilə yalan və əsassız bir məlumat və tarixin yenidən saxtalaşdırılması. 1968-ci ildə Azıx paleolit düşərgəsindən tapılmış qədim insana məxsus olan çənənin yaşı 400 min ilə bərabər olub, 30-35 yaşlı qadına məxsusdur.

2000-ci ildə Samvel Karapetyanın “Qarabağın dağlıq ərazisində erməni mədəniyyətinə aid abidələr” adlı kitabı Erevanda çap olunmuşdur. Ancaq kitabın adının əksinə olaraq Qarabağ ərazisində kənar Azərbaycan rayonlarının arxeoloji, memarlıq və digər abidələri kitabda çap olunmuş və tamamilə saxta məlumatlar verilmişdir. Ermənilərə aid olmayan abidələrin, guya onlara məxsus olması haqqında saxta fikirlər söylənilir.

2001-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatları Kolumbiya Universitetinin Erməni mərkəzi tərəfindən professor Robert Hauzenin “Ermənistanın tarixi atlası” adlı 1139 səhifəlik kitabı çap olunmuşdur. Kitaba həmçinin 279 saxta xəritə əlavə olunmuşdur (Hauzen, 2001).

Kitab tamamilə Azərbaycan tarixinin saxtalaşdırılmasına həsr olunmuş və hətta 1958 və 1964-cü illərdə çap olunmuş üç cildlik Azərbaycan tarixi erməni tarixi kimi şərh olunmuşdur. Bununla yanaşı, qonşu İran və Türkiyənin də müəyyən əraziləri “tarixi Ermənistan” ərazisi olması iddia olunmuşdur. Həmçinin Qafqazın və Azərbaycanın ibtidai icma düşərgələrinin tarixi saxtalaşdıraraq qeyd olunur ki, SSRİ ərazisində Satanidar və Arzni ən qədim insan məskənləridir. Bu tamamilə yanlış və saxta bir xülyadır. Çünki keçmiş SSRİ-nin görkəmli paleolitşünas alimləri P.I.Boriskovski, V.P.Lübun, İ.İ.Korobkov və başqaları Satanidar və Arznidən tapılmış daş məmulatını tədqiq edərək qeyd etmişlər ki, bu düşərgənin maddi mədəniyyət qalıqlarını orta aşel mədəniyyətinə aid etmək olar. Onların elmi tədqiqatlarına görə keçmiş SSRİ və Qafqaz ərazisində ən qədim paleolit düşərgəsi çoxtəbəqəli Azıx paleolit düşərgəsidir (Lübun, 1984, 1988, 2006).

Kitabda həmçinin Qafqaz Albaniyasına məxsus olan məbədlər və tarixi abidələrin ermənilərə məxsus olması iddia olunur (Hauzen, 2001).

Ümumiyyətlə, Robert Hauzenin tərtib etdiyi “Ermənistanın tarixi atlası” tamamilə saxta məlumatlardan ibarət olub, nəinki Azərbaycanın tarixini, eyni zamanda Qafqazın, İranın və Türkiyənin tarixini saxtalaşdırmağa yönəlmişdir.

Hazırda Qarabağ silsiləsinin cənub-şərq ətəklərində yuxarıda qeyd etdiyimiz paleolit düşərgələri ilə yanaşı neolit, eneolit və tunc dövrlərinin Qaraköpəktəpə, Günəştəpə, Meynətpə, Tuğtəpə, Kültəpə kimi bir sıra nadir və çoxtəbəqəli yaşayış düşərgələri aşkar olunmuşdur. Bu bir daha göstərir ki, hələ ən qədim zamanlardan bu vaxta kimi qeyd olunan ərazidə insanların yaşaması üçün əlverişli təbii coğrafi şərait olmuşdur.

Son 50 ildə Azərbaycan alimlərinin Qarabağ ərazisində arxeoloji, etnoqrafik, epiqrafik, paleocoğrafi, paleoantoloji və paleoantropoloji elmi tədqiqatlar ən qədim zamanlardan – yəni Quruçay mədəniyyətindən başlamış Azərbaycan xalqının bu torpaqlarda yaşadığını, zəngin maddi və mənəvi mədəniyyət yaratdığını elmi əsaslarla sübuta yetirmiş və tarixi saxtalaşdırmağa cəhd edən erməni alimlərinin iddialarının tamamilə əsassız olduğunu göstərir.

Qarabağ ərazisində müəyyən olunmuş Quruçay, Aşel, Mustye, Üst paleolit, Mezolit, Neolit və Tunc dövrünün arxeoloji mədəniyyətləri bu diyarın qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olduğunu söyləməyə əsas vermişdir. Ərazidən qeydə alınmış arxeoloji mədəniyyətlərdə varislik ənənələrinin olması müəyyən edilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan arxeologiyası. Daş dövrü. I cild. Bakı, 2008.
2. Ə.Q.Cəfərov. İnsanlığın səhəri. Bakı: Azərnaşr, 1994.
3. Ə.Q.Cəfərov. Qarabağın paleolit düşərgələri. Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası jurnalı. Bakı, 2003, №2.
4. Ə.Q.Cəfərov. Azərbaycanın ilk sakinləri. Bakı: Elm, 2004.
5. Ə.Q.Cəfərov, C.S.İsmayılov. Qafqazın üst paleolit düzərgələri. Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası jurnalı. Bakı, 2005, №1.
6. Ə.Q.Cəfərov. Qarabağın paleolit düşərgələri. Bakı, 2017.
7. M.M.Hüseynov, Ə.Q.Cəfərov. Paleolit arxeoloji ekspedisiyasının 1987-ci il hesabatı.
8. M.M.Mənsurov. Azərbaycanın üst paleolit dövrü problemlərinə dair. Arxeologiya və Etnoqrafiya institutunun 10 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, 2003.
9. M.M.Hüseynov. Azərbaycan arxeologiyası. Bakı, 1975

Açar sözlər: Azıx, Quruçay, Aşel əmək alətləri, paleolit, Qarabağ

Asadulla Jafarov

*Institute of Archeology and Ethnography
of Azerbaijan National Academy of Sciences,
Head of the "Stone Age Department",
PhD in Historical Sciences, Professor*

KARABAKH AND ATTEMPTS OF FALSIFICATION OF ITS HISTORY

SUMMARY

The cases of falsification of the history of "Armenization" of the material cultural heritage of the Azerbaijani people-monuments of architecture, religion, examples of non-material culture patterns have a long history, dating back to the end of the 9th century.

This company is an integral part of the policy of Armenian nationalists and extremists on the annexation of Azerbaijani lands. In the same vein, it is necessary to consider the actions of the Armenian authorities in the occupied territory of Azerbaijan-in Karabakh, including the demolition of some monuments and the armenization of others under the guise of "scientific research".

Key words: Azykh Cave, Guruchay, Acheulean Labor Instruments, Paleolit, Karabakh

Асадулла Джафаров
Заведующий отделом “Каменный век”
Института Археологии и Этнографии
Национальной Академии Наук Азербайджана,
доктор исторических наук, профессор

КАРАБАХ И ПОПЫТКИ ФАЛЬСИФИКАЦИИ ЕГО ИСТОРИИ

РЕЗЮМЕ

Случаи фальсификации истории “арменизации” материального культурного наследия азербайджанского народа - памятников зодчества, религии, образцов нематериальной культуры имеют давнюю историю, восходя к концу XIX века. Эта компания представляет собой составную часть политики армянских националистов и экстремистов по аннексии азербайджанских земель. В этом русле необходимо рассматривать действия властей Армении на оккупированной территории Азербайджана - в Карабахе, в том числе снос одних исторических памятников и арменизацию других под видом «научных исследований».

***Ключевые слова:** Азых, Гуручай, ашельские орудия труда, палеолит, Карабах*